

COMMUNIO EN ADMISSIO

'n Inleidende studie oor die toelating van gaste tot die nagmaal

Dr. J. H. van Wyk, Stellenbosch

1. Uit die Bybel

Gaan ons die Skrifgegewens na i.v.m. wie toelating tot die heilige nagmaal het, dan is dit nie veel nie. Ook word alle vrae nie ewe uitdruklik beantwoord nie, bv. die vraag na die kinderkommunie (al weet ons uit die kerkgeskiedenis dat dit wel voorkomend was).¹

Ons moet verder onthou dat die Nuwe Testament net een kerk ken soos dit sigbaar vergestalt is in plaaslike gemeentes in stede en dorpe van die destydse bekende wêreld. Kerklike verskeurdheid, met al die probleme daaraan verbonde soos ons dit in die E20 ken, is vreemd aan die Nuwe Testament.

Dit sou nie oordrewe wees nie as kort en saaklik gestel word dat volgens die Nuwe Testament *gelowiges, Christene*, toegang tot die heilige nagmaal het (Mark. 14 : 17—25; Hand. 2 : 42, 46; 20 : 7; 1 Kor. 11). Dit is selfs moontlik dat Judas Iskariot en Simon die towenaar ook die nagmaal gevier het (vgl. N.G.B. 35).

Die apostel Paulus gee miskien 'n duideliker eksplikasie van die admissante as hy in 1 Kor. 11 oor die nagmaal en nagmaalgangers handel. In v. 29 praat hy daarvan om „die liggaam van die Here te onderskei”. Wie dit nie doen nie, eet en drink 'n oordeel oor homself. Wie dit wél doen, is ’n regte nagmaalganger.

Wat bedoel Paulus met „die liggaam van die Here onderskei”? Uit 1 Kor. 11 blyk duidelik dat dit met die nagmaalviering („maaltyd van die Here” is dit genoem, v. 20) baie wanordelik daaraan toegegaan het. Die nagmaal is in die Vroeë Kerk gewoonlik gevier aan die einde van die gemeentelike liefdesmaaltye, maar dit het meegebring dat die rykes te veel geëet — en gedrink! — het terwyl die armes te min gehad het (v. 21). Paulus maak nou 'n nuwe ordereëling. Hy sê: geniet julle gewone maaltye tuis en kom dan saam net om die nagmaal te vier (v.v. 22, 34). Onderskei baie duidelik tussen die gewone huismaaltye en die maaltyd van die Here. Anders eet en drink julle onwaardig.

„Die liggaam van die Here onderskei” beteken dus: wéét waarom dit gaan as julle nagmaal vier.²

Die gemeente moet dus die maaltyd van die Here vier as 'n verbondsmaaltyd: as herinneringsmaal (v.v. 24—26), as gemeenskapsmaal (10 : 16; 11 : 18, 19) en as beloftemaal (v. 16). Dit is bedoel vir die kinders van God, vir navolgers van Christus.

Die nagmaal trek dus baie duidelik 'n streep tussen kerk en wêreld, gelowige en heiden, Christen en Jood. Selfs binne die gemeente word 'n grens sigbaar as Paulus praat van die wat die nagmaal reg gebruik en die wat dit „onwaardig” doen (bedoel as: op onpaslike wyse nagmaal vier).³ Hulle eet 'n oordeel — L.W. nie

'n *veroordeling* nie, v. 32⁴ — oor hulleself. Vir die mens is dit nie altyd moontlik om die „onpaslike” nagmaalgangers raak te sien nie, maar die Here God merk hulle op en tug hulle (v. 30).

Besonder opvallend is dat Paulus hier nêrens die rol van die *kerkraad* ter sprake bring nie, te meer opvallend as ons in gedagte hou dat daar in Korinthe lidmate was wat die persoonlike opstanding asook dié van Christus geloën het (1 Kor. 15 : 12). (Ons dink ook daaraan dat Christus Judas nie verbied het nie). Aan die anderkant moet ons onthou dat ons hier by die vroegste begin van die kerkgeskiedenis staan waar alles moontlik nog nie so gedetailleerd gereël was nie.

2. Uit die belydenis

Slaan ons die *Nederlandse Geloofsbelydenis*, art. 35 oop i.v.m. diegene wat nagmaal mag vier, kom ons tiperinge voor soos: wedergeborenes, uitverkorenes, gelowiges, beproefdes.⁵

En op die vraag vir wie die nagmaal van die Here ingestel is, antwoord die Heidelbergse Kategismus 30 : 81 dat dit vir die gelowiges bedoel is, met 'n sonde- en 'n vergifnisbesef en wat geloofsversterking en lewensverbetering begeer.⁶ Hierdie antwoord kom egter nádat die Roomse mis afgewys is as 'n karikaturnagmaal (30 : 80) sodat hier 'n nuwe grens sigbaar word: nié meer tussen Christen en nie-Christen nie, maar nou binne die Christendom tussen Rooms-Katoliek en Protestant.

Die Heidelbergse Kategismus kom ook met 'n eksplisiete opdrag tot afhouding: lidmate wat in leer en lewe hulle ongelowig en goddeloos gedra, moet deur die kerk nie tot die nagmaal toegelaat word nie, tensy hulle verbeter (30 : 82). Wie vermaninge verontagsaam, word deur die gemeente of die kerkraad van die nagmaal afgehou (31 : 85).

Die *Nagmaalsformulier* bied 'n breë uitwerking van hierdie belydenisuitsprake.

3. Uit die kerkgeskiedenis

Dit is uit die kerkgeskiedenis bekend dat die nagmaal langsamerhand in die Roomse Kerk 'n veranderingsproses ondergaan het en dat die reformatore van die 16e eeu ook t.o.v. die nagmaal 'n nuwe periode ingelui het. Saam met die deformasie in die kerk het ook die nagmaal gedeformeer en saam met die hervorming van die kerk is ook die nagmaal herstel as verbondsmaaltyd van God met sy volk.

Die kerkbegrip en sakramentsbegrip hang egter baie nou saam. Toe die hervormers die Roomse Kerk as „valse kerk” tipeer het en die reformatoriese kerk as „ware kerk”, was 'n gesamentlike nagmaal tussen Christene van die baan.

Helaas het die reformatoriese kerk geen eenheid vertoon nie, maar het dit uiteengeval in Lutherse, Gereformeerde, Anglikaanse, Zwingliaanse en nog talle ander kerke. Dus het die vraag ontstaan: Is binne die Protestantisme 'n interkommunie moontlik? Is al hierdie kerke ware kerke?

Wat die beantwoording van hierdie vraag betref, verwys ons

veral na die standpunt van Calvyn⁷ omdat die GKSA wesentlik binne die Calvinse tradisie staan.

Uit die beskouing van Calvyn blyk dat hy nie binne die Protestantisme nog weer 'n tweedeling wou aanbring nie — ons laat die sektegroepe buite beskouing — asof die ware kerk van Christus net met die Gereformeerde Kerk sou saamval terwyl bv. die Lutherane en Anglikane valse kerke of sektes sou wees.⁸ Die ware kerk het vir Calvyn dus nie net uit die Gereformeerde Kerk bestaan nie. Die Engelse episkopaalse kerk, die Lutherse, selfs die gemeentes van die Waldense en Bohemers is deur hom as ware kerke erken.⁹ Ware kerke was vir Calvyn alle kerke wat aan die gestelde kenmerke — suiwer bediening van Woord en sakramente — voldoen het; hieronder is alle kerke van die Reformasie begrepe al is daar verskil in suiwerheid t.o.v. leer en liturgie.¹⁰

Van hieruit is dit begryplik dat Calvyn die Franse vlugteling-gemeente in Basel, wat gaste by die Lutherse Kerk was, geadviseer het dat die een by die ander moet aanpas in al die seremonies wat geen beslissende invloed op die belydenis van die geloof het nie sodat die eenheid van die kerk nie deur ons te grote gestrengheid of beangstheid verstoort word nie.¹¹ Calvyn was bv. ook bereid om sy handtekening te plaas onder die bekende Lutherse konfessie, die *Confessio Augustana*.

Dit is nie oordrewe nie as ons sê dat Calvyn breër gedink het as wat lidmate vandag in die GKSA oor die algemeen dink. Maar tog moet ons onthou dat Calvyn in die 16e eeu geleef en gewerk het en dat die kerklike kaleidoskoop in die 20e eeu heelwat anders daar uitsien. So bv. het daar binne die Protestantisme van ons eeu o.a. 'n sg. God-is-dood-teologie ontstaan as gevolg waarvan ook die kerklike grense steeds verskuif: Dit is tewens nie ondenkbaar nie dat bepaalde Protestantse kerke vandag nader staan aan Rooms-Katolieke kerke (waarin ook heelwat hervorminge voltrek is) as aan ander Protestantse kerke wat aan 'n God-is-dood-teologie onderdak verleen. Dit beteken dat die kerklike situasie in die 20e eeu ontsaglik kompleks geword het.

Wie uit bo sou aflei dat Calvyn 'n voorstander was van die sogenaamde „oop nagmaal” begaan egter 'n groot fout. Volgens Calvyn moet daar deeglik deur die dienaar en die kerk toesig gehou word by die nagmaal en die onwaardige (Gereformeerde lidmate!) uitgesluit word.^{11a}

4. Uit die kerkreg

Ons wend ons tans na 'n bespreking van die *Kerkorde* art. 61 wat 'n ordereëling bevat i.v.m. die toelating tot die nagmaal:

„Tot die Heilige Nagmaal word alleen diegene toegelaat was volgens die gebruik van die plaaslike kerk belydenis van die Gereformeerde Godsdienst gedoen het en 'n goeie getuienis van 'n vrome wandel besit. Sonder sodanige getuienis moet ook diegene wat uit ander kerke (van dieselfde kerkverband) kom, nie toegelaat word nie.”

Die groot vraag wat hier na vore kom, is of hierdie artikel nie 'n verskraling van die Bybelse en reformatoriese beginsels impliseer nie. Tewens, die Skrif het geleer dat *Christene* mag aansit, die Reformasie dat *Protestantse Christene* mag, en leer die Kerkorde nou dat slegs *Gereformeerde-Protestantse Christene* mag?

Wat word bedoel met „belydenis van die *Gereformeerde Godsdienis*”? Is dit nie gevaarlik om te praat van belydenis van 'n „godsdienis” i.p.v. 'n belydenis in *God* nie? Laat ons egter die begrip „Gereformeerde Godsdienis” in wyer verband neem, naamlik as belydenis in die enige ware God van die Woord en as aanvaarding van die reformatoriese belydenis (-skrifte). Maar selfs dan nog stuit ons voor probleme soos bv. dat al het kerke (bv. die drie Afrikaanse kerke) dieselfde belydenis en belydenisskrifte, dan nog is oor-en-weer nagmaal nie vanselfsprekend nie — in alle geval nie t.o.v. die GKSA nie. Hiervoor staan daar die reëling in die Kerkorde: „Sonder sodanige getuienis moet ook diegene wat uit ander kerke (van dieselfde kerkverband) kom, nie toegelaat word nie”. Hiervolgens skyn dit asof selfs diegene wat belydenis van die „Gereformeerde Godsdienis” gedoen het (bv. NGK-lidmate) nie in 'n plaaslike Gereformeerde Kerk in S.A. mag nagmaal vier nie. Beteken dit dat slegs Doppe-Gereformeerde Protestantse Christene mag?

Dit is egter belangrik om in gedagte te hou dat die woorde in hakies, d.w.s. (van dieselfde kerkverband), nie in die ou Dordtse Kerkorde voorgekom het nie maar deur ons Nasionale Sinode van 1964 bygevoeg is.¹² Hoe oordeel kerkregkundiges egter oor die saak van gaste by die nagmaal?

Wanneer hulle standpunte i.v.m. hierdie saak nagegaan word, vind daar langamerhand 'n *verenging* van siening plaas. Die standpunte begin wyd, waar gaste uit ander kerkverbande wel toegelaat mag word (Rutgers & Bouwman) maar vereng dan in soverre geoordeel word dat dit nié mag nie (Jansen, Jooste, Van Dellen en Monsma, L. S. Kruger). Nauta oordeel egter weer dat dit *mág*.

Rutgers sê in sy *Kerklike Adviezen, II, 1922*:

„Voor zulke gevallen (gasten) is in onze kerken nooit als regel gesteld, dat men alle aanzoeken van dien aard eenvoudig afwijst, en dus buiten den kring dergene, die als leden der plaatselijke kerk bij den kerkeraad bekend zijn, niemand anders ooit toelaat. Dat zou ook inderdaad liefdeloos zijn en onbroederlijk; en het zou ook in strijd zijn met de Christelijke belijdenis van de eenheid der kerk en van de gemeenschap der heiligen”.¹³

Rutgers voeg by dat toelating net éénmaal behoort te geskied,¹⁴ én dat 'n gas ook oor 'n goeie getuienis moet beskik:

„Ook in zoodanig geval moet er van te voren voldoende zekerheid zijn, dat hij in de kerk, waar hij toe behoort, tot het Hellig Avondmaal is toegelaten, en dat hij met betrekking tot de belijdenis en wandel genoegzaam voldoet aan hetgeen onze kerken, naar den eisch van Gods Woord, voor de deelneming aan de Avondmaalviering noodig achten”.¹⁵

Die kerkraad *behou* dus sy toesighoudende funksie.¹⁶ Wat die belydenis van 'n gas betref, oordeel Rutgers dat daarmee rekening gehou moet word dat daar ook ánder Gereformeerde belydenis-skrifte bestaan as dié wat die Gereformeerde Kerk offisieel aanvaar het.¹⁷

Bouwman oordeel in sy *Gereformeerde Kerkrecht, II, 1934* insgelyk (en hy verwys na Lutherse gelowiges):

„Gasten” heeft de kerk altijd toegelaten, mits zij in der waarheid „gasten” zijn, d.w.z. leden van andere christelijke kerken, wier belijdenis met de hare genoegzaam overeenstemde, en voor wie eene wettige verhindering bestond om het avondmaal in eigen kerk te gebruiken”.¹⁸

Maar dan ook net een keer.¹⁹

In die *Korte Verklaring van die Kerkorde 1937* van Jansen tree reeds 'n wysiging op: Hy bespreek glad nie die saak van gaste uit ander kerkverbande nie. Vir hom gaan dit oor lidmate uit „ander kerke” van dieselfde kerkverband.²⁰

In *The Church Order Commentary 1954 (3)* oordeel Van Dellen en Monsma ook dat die verwysing in die Kerkorde na „ander kerke” „is not to any other Churches in general, but to other affiliated Churches, other particular Reformed Churches”.²¹ Ook hulle bring die saak van gaste uit ander kerkverbande nie ter sprake nie.

Jooste sluit in sy diktaat *Gereformeerde Kerkreg 1957* aan by bg. Dit gaan vir hom veral oor die hantering van attestasies van lidmate uit ander Gereformeerde gemeentes.²²

Voortgaande in dieselfde tradisie oordeel ook L. S. Kruger in *Handleiding by die Kerkorde van die GKSA 1965*:

„Persone uit kerke met wie die Gereformeerde Kerke nie in enger korrespondensie staan nie, kan alleen toegang tot die nagmaal verkry deur opgeneem te word as belydende lidmate van die plaaslike kerk”.²³

Ook hier word die saak van gaste uit ander kerkverbande glad nie eers bespreek nie.

Dit is uit bostaande behandeling duidelik dat daar by die laaste aantal skrywers 'n afbuiging plaasgevind het van die standpunt van Rutgers en Bouwman, asook van Calvin. Dit hang in 'n groot mate saam met die konnotasie wat aan die begrip „ander kerke” in art. 61 KO gegee word. Die laaste skrywers oordeel konsekwent dat „ander kerke” in art. 61 beteken: ander kerke (gemeentes) van *dieselfde kerkverband* (so ook in artt. 10, 15, 84). Maar in art. 9 beteken die begrip „ander kerke” onteenseglik „ander kerkverbande”. Ons probleem is onder meer dat die Kerkorde die woorde „kerk” en „gemeente” nie baie duidelik gedefinieer en die betekenis dan konsekwent gebruik het nie.²⁴

Nauta keer in sy *Verklaring van de Kerkorde van de GKN 1971* terug na Rutgers en Bouwman. Gaste mag wel vir 'n kort tyd of een

keer en onder medewerking en goedvinding van die kerkraad toegelaat word:

„Ook als iemand elders tot een geheel andere kerkgemeenschap behoort, kan hij nietemin worden toegelaten, mits hij blijkt te voldoen aan de eisen, welke de Bijbel aan de rechte avondmaalganger stelt”.²⁶

5. Uit die kerklike besluite (GKSA)

Dit is moeilik om 'n volledige beeld te bied van alle sinodale besluite in hierdie verband. Tog is ten minste 'n greep — sy dit 'n onvolledige — uit die plaaslike kerkgeskiedenis noodsaaklik.

Op die Nas. Sinode van 1952 dien 'n rapport van die Tussenkerklike Kommissie (van die drie Afrikaanse Kerke) waarin o.m. die volgende aanbeveel word:

1. „Oor-en-weer-gebruikmaking van die sakramente moet nie aangemoedig word nie, maar veeleerder ontmoedig.
2. „As daar tog uitsonderingsgevalle oorbly, staan dit in die vryheid van elke kerk om ooreenkomstig sy kerkorde of kerkwette op te tree.
3. „Ingeval 'n kerkraad nie beswaar het teen deelname van lidmate van ander kerke aan die sakramentsbediening in sy ressort nie, sal skriftelike toestemming van die predikant of wyksouderling van die betrokke lidmaat 'n vereiste wees”.²⁶

Die Sinode aanvaar egter nie hierdie aanbeveling nie, maar verwys dit na studiedeputate²⁷ wat in 1955 rapporteer. Die Sinode van 1955 verwys na art. 61 KO en na besluite van 1945.²⁸ Die saak word dus nie goedgekeur nie.

In 1964 word by art. 61 woorde in hakies bygevoeg: „uit ander kerke (van dieselfde kerkverband) kom”, omdat dit 'n „duideliker formulering” is.²⁹ Daarmee skyn dit of die Sinode hom eksplisiet gedistansieer het van die ouer en wyer verklaring van art. 61 (Rutgers en Bouwman) en gekies het vir die latere en beperkende verklaring (Jansen, Von Dellen en Monsma).

Waar eersgenoemdes uitgegaan het van die gedagte van 'n „geslote nagmaal *mét* uitsondering”, in teenstelling met die „oop nagmaal”, het lg. op die standpunt gestaan van die „geslote nagmaal *sonder* uitsondering”. Hierdie twee standpunte bestaan vandag nog in die Geref. Kerk in S.A. — al het die Nas. Sinode meer vir laasgenoemde gevoel.

Insiggewend is in hierdie verband 'n adviesvraag van die Klassis Boland (oorspronklik afkomstig van die kerkraad Kaapstad) aan die Part. Sinode KP en SWA 1974. Die vraag was „of art. 61 KO 'n plaaslike kerk verhoed om te oordeel tot die toelating tot die nagmaal van Christene wat nie noodwendig formeel ingeskrewe lede is van die plaaslike Gereformeerde Kerk of ander plaaslike kerke in Gereformeerde Kerkverband”.

Hierop het die Klassis Boland voorlopig geantwoord dat „dit duidelik is dat art. 61 KO nie as 'n valbyl gebruik kan word om

sodanige moontlikhede tot toetrede heeltemal weg te sny nie. Sonder om die Gereformeerd-kerkregtelike beginsels enigsins te verswak, moet elke voorkomende geval op sigself deur die plaaslike kerkraad beoordeel word". Die Klassis lê egter sy interpretasie aan die Part. Sinode voor.

In die bespreking op die Part. Sinode kom die twee standpunte helder na vore. Enersyds oordeel sommige dat art. 61 „duidelik genoeg" is (die limitatiewe interpretasie), terwyl andersyds geoordeel word dat „elke geval op meriete" behandel moet word (ekstensiewe interpretasie). Die besluit van die Part. Sinode is 'n kompromis, met 'n swaar aksent op laasgenoemde verklaring:

„Die Part. Sinode ag art. 61 KO duidelik genoeg. Sonder om die Gereformeerde kerkregtelike beginsels enigsins te verswak moet elke voorkomende geval op sigself beoordeel word deur die plaaslike kerkraad".³⁰

Die probleem is vandag o.m. daarin geleë dat vanweë die proses van kerklike verskeurdheid die offisiële kerklike verbintenisse nie meer 'n juiste refleksie is van die kerklike situasie nie. Die GKSA staan bv. nie in enger korrespondensie met talle ware Geref. Kerke en gemeentes nie (om hierdie foutiewe onderskeiding te gebruik), soos bv. die Vrygemaakte Geref. Kerk in Nederland (binne en buite verband), die Geref. Bond in die Ned. Herv. Kerk, behoudende geref. gemeentes in die GKN ens. Volgens 'n rigoristiese toepassing van art. 61 KO mag daardie en ander gelowiges dan glad nie by ons nagmaal vier nie, wat sekerlik 'n oorskryding is van die Bybelse getuienis in hierdie verband. Rigorisme en kerkisme lê baie na aan mekaar.

6. Konklusie

- 6.1. Die Bybel leer dat die toegang tot die nagmaal oop is vir Christus-gelowiges wat wéét wat nagmaal-vier beteken.
- 6.2. Dit is duidelik dat die ouderlinge kragtens hulle toesighoudende funksie in die gemeente ook t.o.v. die nagmaal 'n funksie het, maar hulle mag nooit iemand van die nagmaal afhou wat Christus sou toelaat nie.
- 6.3. Vanweë die kerklike verskeurdheid — wat in die Bybelse tyd nie voorgekom het nie — is die roeping van die ouderlinge geweldig gekompliseer en geïdentifiseer.
- 6.4. Gaste uit ander — veral reformatoriese — kerkverbande, van wie 'n skriftelike òf mondelinge getuienis van 2 of 3 aangaande 'n Skrifverantwoorde leer en lewe gelewer kan word, mag deur die ouderlinge toegelaat word om plaaslik nagmaal te vier.
- 6.5. Getuienis aangaande gaste moet verkieslik afkomstig wees van die betrokke predikant en wyksouderlinge.

---

1 G. P. Hartvelt, *Tastbaar Evangelie*, Aalten, z.j., 89. Calvin verwys ook hierna, *Institusie IV*, 16, 30.

- 2 Hartvelt, a.w., 103.
- 3 H. N. Ridderbos, *Paulus. Ontwerp van zijn theologie*, Kampen 1966, 475. Vgl. F. W. Grosheide, *De Eerste Brief aan de Kerk van Korinthe*, Kampen 1957², 314.
- 4 Die bestaande Nagmaalformulier gaan hier te ver, omdat „oordeel” (*κρινομενοι*) en „veroordeel” (*κατακριθωμεν*)³ klaarblyklik nie identies is nie (1 Kor. 11 : 32).
- 5 Vgl. A. D. R. Polman, *Onze Nederlandsche Geloofsbelijdenis IV*, Franeker, z.j., 225—265.
- 6 Vgl. verskillende kategismusverklarings hier.
- 7 Vgl. J. H. van Wyk in: *In die Skriflig*, Des. 1972, 11—15 (en *In die Skriflig*, Maart 1971, 48—75).
- 8 J. J. F. Durand, *Calvyn as Ekumeniese Gees* in: *Ned. Geref. Teologiese Tydskrif*, deel V, no. 3, Junie 1964, 180.
- 9 Polman, a.w., III, 234.
- 10 Polman, a.w., III, 362.
- 11 H. Volten, *Rondom het Belijden der Kerk*, Kampen 1962, 197.
- 11a Vgl. sy *Institusie IV*, 17, 43 en sy *Geneefse Kategismus* 368—373 (in: *The School of Faith*, T. F. Torrance, London 1959).
- 12 Vgl. *Acta Nas. Sinode GKSA* 1964, p. 63.
- 13 F. L. Rutgers, *Kerklike Adviezen II*, Kampen 1922, 160.
- 14 Idem, 160, 161.
- 15 Idem, 162.
- 15 Idem, 162.
- 16 Idem, 161.
- 17 Idem, 162.
- 18 H. Bouwman, *Gereformeerde Kerkrecht II*, Kampen 1970² (oorspr. 1934), 390.
- 19 Idem, 391.
- 20 Joh. Jansen, *Korte Verklaring van de Kerkorde der Gereformeerde Kerken* 1952 (3) (oorspr. 1937), 269—273.
- 21 I. van Dellen en M. Monsma, *The Church Order Commentary*, Michigan 1954 (3), 257—258.
- 22 J. P. Jooste, *Diktaat Gereformeerde Kerkreg* e.a., Potchefstroom 1957, 81.
- 23 L. S. Kruger in: *Handleiding by die Kerkorde van die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika*, Potchefstroom 1965, 373.
- 24 Vgl. J. H. van Wyk, *Hoeveel kerkbegrippe is by ons in swang?*, in: *In die Skriflig*, Aug.—Sept. 1968, 21.
- 25 D. Nauta, *Verklaring van de Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1971, 277.
- 26 *Acta Nasionale Sinode GKSA* 1952, p. 189.
- 27 Idem., p. 197.
- 28 *Acta Nasionale Sinode GKSA* 1955, p. 168.
- 29 *Acta Nasionale Sinode GKSA* 1964, pp. 63, 72.
- 30 *Acta Part. Sinode KP en SWA* 1974, pp. 45—46. Min of meer in dieselfde gees het die Klassis Translimpopo ook besluit, vgl. *Die Kerkblad*, 12 Okt. 1972, 2.